

СИСТЕМА ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ ГОВІРКИ С. КАМ'ЯНКА ІЗМАЇЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М.Ф.Ромалійська

(викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статті описується состояние системи глагольных времен в ташбунарском говоре (с. Каменка Измаильского района Одесской области). Проводится сравнение с данными В.К.Журавлёва и темпоральной системой современного литературного болгарского языка.

The article describes the system of verbal tenses in the Tashbounar dialect (village of Kamenka, Izmail district, Odessa region). The author compares her findings with V.K.Zhuravlev's data and the temporal system of modern literary Bulgarian language.

Село Кам'янка (стара назва Таш – Бунар) заснували болгари-туканці біля великого кам'яного колодязя, який був побудований ще татарами у 1811 р. Існує думка, що це вихідці з м. Преслав та с. Каяджиктимар (нині Тимарево Шуменського округу). Першими родинами були Бошкови, Туриці, Йогови, Жекови (1, 89).

Влітку 1949 р. у с. Кам'янка експедиція Інституту слов'янознавства збирала матеріал для «Атласу болгарських говірок СРСР». В.К.Журавльов, один із членів експедиції, опублікував статтю «Ташбунарський говор», де зробив спробу системно описати часові форми дієслів (1).

Проблема категорії часу – одна з тих, які найбільше привертають увагу дослідників.

Мета пропонованого дослідження – розкрити сучасний стан темпоральної системи ташбунарської говірки та порівняти з даними В.К.Журавльова.

Об'єктом вивчення є система часових форм дієслів у переселенській говірці с. Кам'янка.

Матеріал збирався згідно з усталеними принципами в болгарській діалектології. Діалектні записи зроблено у вересні – лютому 2008 р. у селі Кам'янка.

Даючи загальну характеристику мікрмові мешканців села Кам'янка, необхідно підкреслити, що з початку переселення болгар на цю територію вона функціонує значною мірою автономно від процесів, що відбувалися в Болгарії, у руслі загального розвитку, характерного для всіх переселенських говірок південного регіону (2, 749).

Сучасна мова мешканців села Кам'янка є типовою болгарською говіркою чийшійського типу, характерною для туکانців (2, 39).

Загальновідомо, що болгарська мова відрізняється від усіх слов'янських мов своїм самобутнім розвитком. Їй притаманна багата система дієслівних часових форм – дев'ять дієслівних часових форм. Це теперішній час (*тиша*), минулий завершений (*тисах*), минулий незавершений (*тиших*), минулий неозначений (*тисал съм*), давноминулий час (*бях тисал*), майбутній (*ще тиша*), майбутній у минулому (*цях да тиша*), минулий попередній (*ще съм тисал*), майбутній попередній у минулому (*цях да съм тисал*). Дев'ятичленна система встановлена в болгарському мовознавстві Л.Андрейчиним.

Болгарські переселенці на території України зберігають цю складну систему дієслівного часу завдяки компактному проживанню. Але деякі з дієслівних часів не використовуються так широко, як у сучасній болгарській мові.

Теперішній час як і в літературній мові, так і в ташбунарській говірці має значення дії, що збігається з моментом говоріння. В говірці с. Кам'янка ці форми утворюються найчастіше від дієслів недоконаного виду: *дукарувам`и вълната дома, га п`ир`ирабатувам`и, га расишибувам`и и утавам`и на влчанката* (3).

Допоміжне дієслово *сьм* має такі форми: *сам, м`и, еј, сн`и* (рідше *см`и*), *св`и, са*. Дієслова *дам* и *јам* розширюють свою основу як і в болгарській літературній мові: *дам, дад`еш, дад`е, дадът; јам, ид`еш, ид`е, идът*.

Але в мові мешканців села все ж помітно окремі випадки утворення форм теперішнього часу від дієслів доконаного виду. Вони набувають іншого значення, яке більше схоже на минулий (сегашно историческо) чи майбутній час в залежності від контексту.

Дієслова мають такі закінчення у формах теперішнього часу:

I дієвідміна		II дієвідміна		III дієвідміна	
<i>насъ</i>	<i>м`итъ</i>	<i>губ`а</i>	<i>платъ</i>	<i>драпам</i>	<i>фл`авам</i>
<i>нас`еш</i>	<i>м`ит`еш</i>	<i>губ`иш</i>	<i>плат`иш</i>	<i>дръпаш</i>	<i>фл`аваш</i>
<i>нас`е</i>	<i>м`ит`е</i>	<i>губ`и</i>	<i>плат`и</i>	<i>дръпъ</i>	<i>фл`авъ</i>
<i>нас`ем</i>	<i>м`ит`ем</i>	<i>губ`им</i>	<i>плат`им</i>	<i>драпам`и</i>	<i>фл`авам`и</i>
<i>нас`ет`и</i>	<i>м`ит`ет`и</i>	<i>губ`ит`и</i>	<i>плат`ит`и</i>	<i>дръпат`и</i>	<i>фл`ават`и</i>

насът м`итът губ`ат плат`ът дрълът фл`авът

В.К.Журавльов відзначив, що в говірці мали широке використання сполучення дієслова зі зворотнім займенником *са*. Наше дослідження показало, що займенник завжди стоїть поряд з дієсловом. Цей факт свідчить про поступовий перехід займенника в частку: *са, Аз м`и са ид`. Тој н`и му са утада на школата* (3).

За допомогою *са* утворюються:

- 1) неперехідні дієслова на позначення стану: *умур`ъ са, мол`а са, кан`а са, карам са*;
- 2) неперехідні дієслова на позначення руху: *врѣштам са, качвам са, търкал`ам са, сп`ирам са*;
- 3) неперехідні дієслова, які утворюються комплексно з префіксом та морфемою *са*: *кисна, но фк`исна са, зб`ирам са, насм`авам са, нап`ија са, најам са, разбул`а са* (4).

У сучасних граматиках зазначається, що лінгвісти не дійшли єдності щодо того, чи майбутній час у своїй основі – первісному вживанні – можна вважати граматичним часом (5, 145). Морфологічно, синтаксично й семантично допоміжне дієслово *ще* у болгарській мові є близьким до модальних допоміжних дієслів *трябва, мога` повинен, може, треба` та ін.* Тому думки граматистів розділилися стосовно того, чи майбутній час є темпоральною чи модальною формою. Ідеї дослідників сходяться на тому, що існує чимало випадків уживання форм майбутнього часу, які передають модальність, а не темпоральність. Віднесення події до майбутнього, на відміну від належності до минулого чи теперішнього, здебільшого поєднана з невпевненістю, або, навпаки, з очікуванням і передбаченням. Такі конотації традиційно оцінюють як модальні, пов'язані з категорією способу (7).

Болгаристи розглядають появу складених форм вираження майбутнього часу, утворених за допомогою форм дієслова *ща*, що відповідає укр. *хотіти*, рос. *хотеть*, як балканізм, але балканізм, засвідчений у болгарській мовній практиці ще до початку нового періоду розвитку болгарської мови, – у пам'ятках XIII – XIV ст. (6, 232).

Утворення і вживання форм майбутнього часу в бессарабських переселенських говірках суттєво не відрізняється від використання в сучасній літературній мові (5, 182). Допоміжним дієсловом у формах майбутнього часу в досліджуваній говірці є частка *жа*, яка не має наголосу і стоїть перед дієсловом. Між ними може стояти лише енклітичний займенник: *жа с`и устав`а малку слан`ина, жа с`и закрут`а джум`ерк`и* (8).

однина

1. *жа кърп`а*
2. *жа кърп`иш*
3. *жа кърп`и*

множина

1. *жа кърп`им*
2. *жа кърп`ит`и*
3. *жа кърп`ът*

Крім основного значення – дії, яка буде виконана у майбутньому – форми майбутнього часу інколи використовують і на позначення повторюваної дії в минулому: *мум`ит`и п`екаа кравај...жа г`и вв`идът в кѣит`и* (4).

Частовживані дієслова внаслідок компресії у говірці мають еліптичні форми: *жида, жийи, жид`им* замість літературного *ще ида, ще идеи, ще идем.* *Ф ср`ада жида на базар.* *У середу поїду на базар`.* Таким чином, внаслідок компресії ці аналітичні конструкції перетворюються на синтетичні.

Заперечні форми майбутнього часу утворюються за допомогою *да*-конструкції. Як і в літературній болгарській мові, це словосполучення дієслова *н`ама* та частки *да*: *н`ама да кол`им прас`е.* *Не будемо різати порося`* (4).

однина

1. *н`ама да гр`изъ*
2. *н`ама да гр`из`еш*
3. *н`ама да гр`из`е*

множина

1. *н`ама да гр`из`ем*
2. *н`ама да гр`из`ет`и*
3. *н`ама да гр`изът*

В.К.Журавльов відзначає утворення заперечної форми також за допомогою частки *жа*, але в нашому матеріалі вона не зустрічається (1, 135). Заперечні форми дієслів майбутнього часу можуть входити до складу умовних конструкцій: *Н`ама да од`иш на рабутъ, н`ама да имаи ко да ид`еш.* *Якщо не ходитимеш на роботу, не буде що їсти`*(8).

Форми імперфекту (минулого незавершеного часу) в ташбунарській говірці також зустрічаються дуже часто. Вони утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою закінчень: *-х, -иш, -иш, -хм`и, -хт`и, -а.* Наприклад:

I дієвідміна

*пл`ит`ах
пл`ит`еш`и
пл`ит`еш`и
пл`ит`ахм`и
пл`ит`ахт`и*

II дієвідміна

*стужах
стужеш`и
стужеш`и
стужахм`и
стужахт`и*

III дієвідміна

*чувах
чуваиш`и
чуваиш`и
чувахм`и
чувахт`и*

пл`ит`аа

стујаа

чуаа

Ці дієслова мають значення тривалої дії в минулому: з`имну вр`ем`и **имаши** клуб` Взимку був клуб`; баба м`и **тачеши** и **пл`итеши** `Моя бабуся ткала та пряла`; (9) тривалу, часто повторювану дію: **куту** **дод`иши** **мајката т`а с`и** **утадаши** `Коли приходила її мама, вона йшла додому` (9). Імперфект часто замінюється іншими дієслівними формами (аористом, теперішнім часом, перфектом). Але ці форми дуже стійкі та навіть витісняють форми плюсквамперфекту.

Форми аористу в говірці мають найпоширеніше використання. Вони замінюють інші форми минулих часів. Таке ж явище зафіксував В.К.Журавльов (1, 158). Якщо форми минулого завершеного часу утворені від дієслів доконаного виду, вони позначають дію як факт, як результат: **тој жув`а ду нас** `Він жив біля нас`; **къкту вьрв`а тьї и падна** `Як ішов, так і впав` (9); **куту б`ах по-млада ч`етах** **кн`иг`и, п`исах** **п`исма, гл`идах** **т`ил`ив`изур** `Коли я була молодшою, читала книги, писала листи, дивилася телевизор` (3). Але частіше аорист утворюється від дієслів недоконаного виду. Тоді їх значення наближається до значення імперфекта: **многу пьт`а пр`иправахм`и, развал`увахм`и, град`ихм`и, мазахм`и, б`ил`исувахм`и** `Багато разів переробляли, розвалювали, будували, мазали, білили` (3).

У минулому завершеному часі дієслова мають такі закінчення:

I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна
мазах	руд`их	пр`икарѣх
маза_	руд`и_	пр`икара_
маза_	руд`и_	пр`икара_
мазахм`и	ру`дим`и	пр`икарахм`и
мазахт`и	руд`ихт`и	пр`икарахт`и
мазаа	руд`иа	пр`икараа

У формах 3 особи множини спостерігається втрата *x*, на відміну від літературної болгарської мови (*мазаха, рудиха, прикараха*), що пояснюється нестабільністю *x* в інтервокальній позиції.

При утворенні основи дієслова минулого часу відбуваються такі чергування:

Ж – З: н`ижь – н`изах; мажь – мазах; р`ежь – р`изах;

Ж – Г: изльжь – изльгѣх; стьрдж`ь – стьргѣх; устр`ижь – устр`игах;

Ш – С: п`ишь – п`исах; чешь – ч`исах;

Ч – К: здьвч`ь – здьфках; плач`ь – плаках; смуч`ь – смуках; суч`ь – суках.

Минулий неозначений час (перфект) теж використовується в говірці, але досить рідко. Частіше ці форми замінюються аористом: **ч`ела сам гатус`и за н`егу = ч`етах гатус`и за н`егу** `Читала була про нього` (3).

В говірці майже не зустрічається давноминулий час. Інколи його використовують люди похилого віку. Але дієслівна форма **да б`ах знајала** `Якби знала`, **б`ах уд`ила** `Ходила була` використовуються для позначення умови в умовних реченнях: **б`ах уд`ила ф** **Смаил за В`ил`икд`ен, то страшну, да б`ах знајала н`амаши да од`а**. `Їздила була в Ізмаїл до Великодня, страшно, якби знала не поїхала б` (8). **Н`амаши да од`а** – це заперечна форма майбутнього часу в минулому, яка позначає майбутню дію щодо певного моменту у минулому. Ці форми зустрічаються рідко. Вони утворюються від особових форм дієслова за допомогою дієслова *итъ* у імперфекті.

Майбутній час у минулому вживається головним чином в умовних реченнях, але інколи і самостійно: **уш** **ит`ах да с`ип`а мл`акуту и забрав`их**. `Хотіла квасити молоко і забула` (9).

Порівнюючи стан системи часових форм дієслів ташбунарської говірки у 50-ті роки ХХ ст. і сучасний її вияв, значних змін не спостерігаємо. Однак помітна тенденція спрощення системи минулих часів, що є характерним явищем для всіх типів болгарських говірок на території України.

1. Журавльов В.К. Ташбунарский говор // Статьи и материалы по болгарской диалектологии. – М., 1953. – Вып. 4.
2. Стоянов И.А. Българските говори на територията на Съветският съюз // Съпоставително езикознание. – 1981. – № 3-8.
3. Записано від Дерменжи Стефаниди Гаврилівни, уродженки села Кам`янка, 1939 року народження.
4. Записано від Попазової Надії Опанасівни, уродженки села Кам`янка, 1933 року народження.
5. Колесник В.О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. – Одеса, 2005.
6. Журавльов В.К. Опыт исследования лексики микродиалекта // Межвузовская конф. по истории лексикологии и языку писателя. 27.09-06.10.1961: Тезисы докл. – Львов, 1961.
7. Георгиева С.И. О некоторых особенностях морфологической системы болгарского говора села Заря Одесской области // Одесская болгаристика. – 2004. – Вып. 3.
8. Записано від Саказли Марії Миколаївни, уродженки села Кам`янка, 1927 року народження.
9. Записано від Мінкової Марії Іванівни, уродженки села Кам`янка, 1931 року народження.